

РЕЦЕНЗИЯ

НА

ПРОФ. ДИН МИЛКО СТОЯНОВ ПАЛАНГУРСКИ

на дисертацията на доц. д-р Мартин Иванов Иванов на тема „Да плуваш срещу прилива: Българските текстилни занятия и прерастването им във фабрична индустрия, 1800-1912“ за присъждане на научна степен „доктор на науките“ по професионално направление 3.1. Социология, антропология и науки за културата (Социология).

Представената от доц. д-р Мартин Иванов дисертация е обсъждана в катедра „Социология“ на Философски факултет на СУ „Климент Охридски“. Не са ми известни допуснати нарушения по предвидената процедура.

Предложената за рецензия дисертация е посветена на прерастването на българските текстилни занаяти във фабрична индустрия. Структурата на дисертацията върви в рамките на класическите разбирания на този тип изследвания – Увод, три глави, които са подразделени на 21 параграфа, като те следват логиката на изследването, а не са оформени в съответствие с някакъв приет матричен тип, заключение, литература. Веднага искам да подчертая, че огромна част от предложения текст – повече от половината от 502 страници е във вид на приложения, които 12 на брой са посветени на отделни проблеми, които практически подкрепят и дописват основния текст в трите глави. Всяко от тези приложения практически е напълно самостоятелно изследване на определен проблем и отгоре на това, данните анализирани в тях са систематизирани в огромен брой таблици.

Още преди да се запознае човек с текста на дисертацията, всеки, който се е докоснал професионално до реконструкцията на българското минало и общество, не може да не отчете, че става въпрос за нарушаване на поне два канона на българската историография и разбиране за исторически и

стопански процес. Авторът не се поколебава да разположи обектът на своето изследване в един дълъг исторически период – целият XIX и началото на XX век. Това само по себе си не би трябвало да е някакво изключение за обобщени изследвания, но напълно не се покрива с тегнещото над българската наука периодизиране на процесите обусловени от политическите доминанти и особено от противопоставянето на националната самостоятелност с отоманското минало. А в случая, имаме и нещо повече, трябва да кажем, че доц. Мартин Иванов не се е поколебал да потърси корените на процеса още във времето на до реформаторския период на Османската империя. На второ място той не се поколебава да потърси, и трябва да подчертая, че успява сполучливо да покаже българското стопанско развитие на основата на глобалната икономическа логика, което в комбинация дава много точна и ясна реконструкция на историческия процес.

Както сполучливо изтъква автора, това е изследване за развитието на първата вълна на модернизация, която повлича и придвижва напред българската нация с всички не особено приятни последици от срещата с индустриализацията и трансформацията на занаятчийска ръчна изработка във фабрично-машинна текстилна промишленост. Напълно съгласен съм с извода, че преходът между старите и новите производствени структури е бавен и се доминира от смесени и хибридни форми на производство.

Първата глава е посветена на 50-те години развитие до средата на 70-те години на XIX век. Проследени са няколко основни момента – ролята на държавните поръчки за текстилният бум, особеностите в развитието на отделните региони, ролята на поемните условия и цената на труда. Анализът е направен по микро и макрорегиони, като се показват приликите и разликите във всеки от тях, възможностите за експлоатация и наличието на евтина работна ръка, производството и качеството на вълна, като в тези редове се

крие изключително интересна информация, която потвърждава всички силни и същевременно не особено радостните заключения относно качеството на производството, труда и т.н.

Показани са първите манифактурни структури и тяхната вътрешна организация за производство. Детайлите показват ясно, че продукцията се създава от огромен брой лица по отделните селища, като манифактурната организация играе основно ролята на координатор по веригата суровина-стока – реализация. Направена е пълна инвентаризация на индустриалните заведения организирани и структурирани по българските земи. Изчисленията обаче показват, че те никога не стават първенци при обемите на производство – като най-завишените оценки показват, че индустриалните предприятия дават една пета от производството, а това прави манифактурата и домашното производство напълно доминиращи до края на Отоманската империя. Така държавните поръчки дават възможност на огромно количество хора да получат допълнителни доходи, без да напускат своя икономически модел, като реализират създадени от тях суровини, със свой, и на семейството труд не малки средства, които пък от своя страна променят не само бита на населението, но и неговите обществени настроения и образователно ниво.

Несъмнен принос са страниците посветени на качеството на вълната и нейното преработване в плат. Разгледани са всички конкретни процеси, като се достига до изключителни подробните характеристики на теглото на руното, качеството, дължината на косъма и т.н. Тези на пръв поглед рутинни действия се оказват в основата на качеството и количеството на производството, дневната производителност. Показани са отделните раси овце и приложението на тяхната вълна в по-грубите и по-фините производства, износа и специализацията в отделни региони. Много

интересни и особено важни се оказват и сведенията за сортирането на вълната и не особено доброто ниво на тази важна за производството задача, както и опитите на империята, а по-късно и на свободна България да намери начин за подобряване на расата на овцете и се създадат условия за по-добро сортиране и от там производство на вълнени изделия. Внимание и отчитане ролята на всеки процес – от почистване, пране, преминаването през дарак и преденето на вълната, както и финалните операции – апретиране, боядисване, гладене и т.н.. На пръв поглед малки дейности, но те много точно са показани като част от общия производствен процес чрез инструментариума на пазарната логика.

Не мога да не отбележа, че направените изчисления на заетите работници, заплащането на труда на наетите – чираци и калфи, както и на самостоятелните производители са напълно защитими и те вече трябва да служат като отправна точка, когато се преценяват финансовите приходи на обществено ниво. Пълна е картината и на техническата модернизация, като се показва начинът по-който навлиза всякакъв по вид техника във всички сфери на производството.

За Мартин Иванов текстилният бум първоначално се дължи на няколко фактора – държавните поръчки за армията, постепенно нараства пазарното търсене на населението чрез нарастването на населението в градовете, либерализацията на стопанството благодарение на реформите и демографския бум. Изчисленията на вноса и износа и тяхното отражение върху хибридният характер на текстилната индустрия са на ниво, което им позволява да застанат в основата на нов тип отношение към процесите в българските земи. Без патос, със силата на аргументите, е потвърдено, че има „достатъчно предприемчиви българи, които буквално пренасят на гърба си

старите ръчни занаятчийски по природа производства... и успешно ги превръщат в модерни фабрики“

Втората глава е посветена на периода от 70-години на XIX век до началото на Балканската война, която трябва и показва излизането от дългата рецесия на текстилната промишленост и нейният растеж в началото на миналия век. Отговорът на въпроса, кога започва западането на занаятчийско производство е пределно точен - циклите на растеж и спад следват различна траектория при отделните браншове, теза, напълно защитена от представения ни материал. И нещо друго, носи края на домашното, занаятчийско производство и преминаването му във фабрично, съпътствано с внедряването на машини, които освобождават работна ръка. Всичко това се отнася в средата на 70-те години. Изчисленията на работната заплата, покупателната способност и намалението на заетите в текстилното производство от 100 на 35 и повишаването впоследствие на 57 хиляди души е неоспоримо, както и данните за реиндустриализацията след 1902 г. Показана е ролята на турската емиграция след 1879 г., загубата на пазарите на Османската империя и промяната в демографската структура на населението като покупателна способност. Напълно коректни и необорими са и данните за годишния темп на увеличение на производителността и количествата, които са „свидетелство за технологична модернизация, а не толкова за деиндустриализация“ .

Третата глава е посветена на „агентите на реиндустриализацията“, както сполучливо са определени действащите в 40 годишния период след освобождението фабрики, манифактури и домашните производители. Къртовският труд на автора е довел до инвентаризация на 150 фабрични заведения занимаващи се с обработка на вълна и разположени във всички региони на страната, където се забелязва дори минимално наличие на

индустриални структури. Сведения като година основаване, капитал, тип на дейност, притежавана техника, обеми на производство, брой на заети са достатъчни за да се направи извода, че българската реиндустриализация има два ярко изразени периода които 1 се разделят от 1902 г. До този момент механизирането върви основно по линия на овладяване на трудоемките процеси, а след това в обхвата на машинното производство попадат всички процеси при увеличаване на използването на парна и електрическа енергия. Това води и до промяна в моделите на производство.

Несъмнен принос на дисертацията е очертаването на поколенията предприемачи и навлизането на новите, свежи като години и по образование предприемачи – второто поколение, което е много по систематично и методично, благодарение на своето образование, което не може да се каже за техните предшественици, които често остават в своето стопанско минало. Успехът на това поколение се дължи и на наемането на майстори чужденци, които имат нужната подготовка за да модернизират на ново ниво родната индустрия. Най-после, в тази глава се вижда ясно, че това е добре печеливш бизнес, но който така и не достига нивата от Отоманско време.

Отделено е внимание и вътрешната реорганизация на сектора чрез отчитане на памуко-, ленено-, конопено- и копринено-текстилните предприятия, които в края на разглеждания период вече дават една четвърт от продукцията. Промяната на вкусовете и световната конюнктура не могат да не окажат своето влияние – потреблението на памучни дрехи навлиза във всички нива и региони, макар пълната им доминация да настъпва по-късно от изследвания период. Особеността е, че в тази сфера са и най-големия брой провалили се проекти и оцеляването само на 6 фабрики.

Отделено е внимание и на социалният профил на българските текстилни работници, като се показват всички слаби страни на наемните

работници, липсата на образование и трудови навици, търсенето на женския и особено на детския труд като основа на наемния труженник. Младостта и нископлатеният женски труд са с предимство пред предприемачите, което води и до ниска механизация от страна на собствениците, лоша хигиена и условия на труд, подплатени естествено с социални проблеми и сътресения.

Социологическият поглед върху 196 текстилни индустриалци несъмнено обхваща най-големия обем родни предприемачи. Биографичните маркери, които са събирани и анализирани показват в пълнота профила на тези несъмнено стопански активни и предприемчиви лица. Изводите – че това са лица с финансова стабилна семейна среда, че само половината продължават някаква семейна традиция, което дава предимство на капитала пред традицията, средна възраст, която показва натрупан опит и участие в бизнес мрежи, фамилна обвързаност във всичките и разновидности, което показва ниско ниво на доверие в обществените среди, политическата обвързаност и т.н.

Приносни моменти са страниците посветени на капиталовия недостиг и технологичната модернизация. Тежките условия за достъп до финанси и разходите по придобиване на ново оборудване са тежък проблем пред сектора, който практически удвоява разходите и обяснява бавните процеси на промяна, които все пак се ускоряват в последните изследвани години и инсталираните мощности достигат нивата на Швеция и Русия. Не са пренебрегнати и домашните промишленици – домашното тъкачество отмира, остават малки елементи на предене в отдалечени региони.

Не мога да не отделя внимание на приложенията към дисертацията, които както вече казах, сами по себе си, всяко от тях е отделно изследване в които е вложен огромен труд и методологичен анализ. Събраната и систематизирана информация обхваща всички основни проблеми засегнати в

дисертацията. В тази посока, не мога да не отбележа огромният обем на извори и изследвания обработени от автора, като това се извършва с пълното съзнание за дълбочината на използваните материали и отдаване на дължимото на предходните автори. Доколкото познавам изворовата база, смятам, че много трудно от тук нататък ще може да бъде ревизиран постигнатият научен анализ и синтез в дисертацията. Тази дълбочина на обработената фактологична основа дава солидна опора на направените изводи и не случайно на много места Мартин Иванов коригира съществуващите и създава свои нови историографски тези. Авторефератът в най-голяма степен и пълнота разкрива съдържанието на дисертацията. Трудът е оформен в съответствие с изискванията за подобен научен труд, като много точно са поставени целите, задачите, методологията на изследването, а структурата е напълно адекватна. Прави добро впечатление извеждането на преден план на акцентите, представени в текста: предмет, цел, задачи, методи, срокове, структура.

Посочените научни приноси и достойнства ми дават основание категорично да заявя, че доц. д-р Мартин Иванов е представил труд, който напълно отговаря и на най-високите изискванията към дисертация за придобиване на научната степен „доктор на науките“, за присъждането на която ще гласувам с удоволствие и твърда увереност.

Велико Търново

10.5.2021

Проф. дин М. Палангурски